

СЕРБСЬКИЙ ПОСТМОДЕРНІЗМ КРИЗЬ ПРИЗМУ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

Татаренко Алла. Поетика форми в прозі постмодернізму (досвід сербської літератури). – Львів: ПАІС, 2010. – 544 с.

У центрі дослідження львівського літературознавця Алли Татаренко – твори письменників сербської постмодерністської прози, написані у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., які авторка розглядає під теоретичним кутом зору. Постмодернізм завдяки численним текстам західних і східних теоретиків, критиків та дослідників літератури й мистецтва розглядається в багатьох теоретичних та інтерпретаційних розвідках. У рецензованій книжці на підвалинах ясно й чітко систематизованих знань про постмодернізм розгорнуто узагальнювальне й інноваційне бачення поетикальних особливостей прозових форм оповідних та романних текстів сербських письменників.

Свої попередні розвідки про сербську літературу дослідниця публікувала переважно в українських і сербських наукових часописах, а також у двох книжках зібраних праць, виданих сербською мовою: “Місце зустрічі: нариси про сербську прозу” (2008) [1], “У зачарованому трикутнику: Црнянський – Кіш – Пекич: есе та студії” (2008) [3]. У новій монографії зацікавлення поетикою форми додатково наголошені. Тут розглядаються теоретичні принципи, поетикальні й автопоетичні позиції прозаїків, починаючи від предтеч постмодернізму, через генерацію, котра оприлюднила перші зразки постмодерністських шукань, письменників, які репрезентують високий і зрілий ґатунок постмодерністської сербської літератури, до письменників, у чиєму доробку постмодернізм поступається місцем новим літературним тенденціям. Рецензована праця в разі потреби виходить за межі кола цих творів, щоби згодом аргументовано повернутися до них, по-новому їх висвітлюючи. Цей підхід переконливий і виправданий як у вирішенні проблеми відносин модернізму/авангарду та постмодернізму, так і для виявлення зв'язків із постмодернізмом більш віддалених літературних та історичних епох, наприклад, бароко у тлумаченнях прози Милорада Павича. Досліджуючи поетикально багатий, хоч і обмежений у часі період, А. Татаренко вказує на історико-літературні зв'язки й робить очевидними для читача тонкі нитки, що пов'язують аналізовану прозу

з доробком попередників, увиразнюючи зміни в поетикальних і формальних рисах постмодерністських творів.

Вступні розділи присвячені з'ясуванню основних понять (постмодернізм, постмодерн та ін.), які у працях багатьох авторів не мають однозначного й усталеного вжитку. А. Татаренко використовує праці І. Гассана, Ж. Ф. Ліотара, Р. Барта, Л. Хатчен, літературознавців зі слов'янського Сходу М. Епштейна, В. Курицина, М. Липовецького, А. Мережинської, І. Скоропанової, Н. Бедзір, а також доробок сербських і хорватських дослідників П. Палавестри, А. Єркова, Й. Делича, П. Піяновича, С. Дам'янова, І. Негришораца, М. Пантича, Д. Бошковича, В. Висковича. Огляд думок про постмодернізм авторка подає у критичному, інколи діалогічному тоні, докладно висвітлюючи способи використання окремих понять, особливо в текстах сербських критиків, письменників і дослідників літератури (напр., “критична література” (П. Палавестра), постМОДЕРНІЗМ та ПОСТмодернізм (І. Негришорац), формізм (Д. Станоєвич) та ін.). Це дає змогу читачеві в наступних частинах книжки легко стежити за аналізом поетики окремих авторів та їхніх творів.

Запропонована дослідницею періодизація літератури сербського постмодернізму з поділом на “протопостмодернізм”, “високий постмодернізм”, “post-постмодернізм” переконливо аргументована особистими

спостереженнями й усупереч твердженням деяких критиків та істориків літератури “посуває” початок постмодернізму до шістдесятих років, тобто до виходу раннього прозового твору Данила Кіша “Мансарда” (1962). Того ж року з’явилася й “Друга книга Переселень” Милоша Црнянського. Датою перемоги постмодерністської поетики авторка умовно вважає 1984 р., коли Д. Кіш одержав літературну премію імені Іво Андрича за “Енциклопедію мертвих”. Упродовж дев’яностих років інтерес письменників до постмодернізму спадає, а часом, коли цей процес став очевидним, дослідниця визнає початок 1995 р., коли Владимир Арсенєвич, автор твору “У трюмі”, одержав премію часопису “НИН” за найкращий роман року.

А. Татаренко присвятила змістовні сторінки прозі Д. Кіша, літературним поглядам митця, особливо його “сатиричній поемі” “Мансарда”. Інспіративним виглядає її бачення “Енциклопедії мертвих” у зіставленні з письменницьким задумом, котре продовжує і поглиблює ідеї Мір’яни Міочинович як упорядниці літературної спадщини Д. Кіша.

У прозі Б. Пекича А. Татаренко помічає схильність автора до формування трилогій і вказує на формотворчі зв’язки, які встановлюються між їхніми окремими частинами. У циклі “Новий Єрусалим” дослідниця бачить об’єднавче начало в оніричних зв’язках між оповіданнями. Генологічна специфіка цього твору розглядається також крізь призму підзаголовка, який свідчить, на думку авторки, про “жанрову модифікацію”: “Готична хроніка – жанровий оксюморон, оскільки готичні романи чи повісті *a priori* не передбачали історичного підходу до зображуваних подій. Умовність змальовуваних жахів була одним з пунктів угоди між письменником та його читачами. Жахливі історії про привидів, фатальні кохання, містичні пригоди часто містили елементи гротеску, гіперболізації, що суперечить основним принципам історичного свідоцтва. Звертаючись до історій про митців та їхні стосунки з потойбіччям, вводячи до них елементи готичної розповіді,

Б. Пекич продовжує справу Д. Кіша, який у “Гробниці для Бориса Давидовича”, не піддаючи сумніву злочини тоталітарної свідомості, засумнівався у можливості їх літературного відтворення засобами традиційної поетики” [2, 135-136].

“Молода проза” (узвичаєна в сербському літературознавстві назва наступної літературної генерації) розглядається дослідницею в контексті творчості попередників, представників сербської та світової літератури, зокрема Х. Л. Борхеса та У. Еко. Авторка підтримує критиків, які помітили важливість редакторської діяльності Д. Албахарі та його пропаганди коротких форм і певний вплив творів Чургуза Казимира, Кіша й Пекича на письменників “молодої прози”. Більш віддаленими попередниками творців “молодої прози” обґрунтовано вважаються представники авангарду. А. Татаренко поглиблює декларовану вже тезу про зв’язок між Црнянським та постмодерністами, підсилюючи її новими аргументами. Вона вказує на авторські особливості прози Немані Митровича, яка містить елементи творів поетичних, розглядає авангардно-абсурдистські тексти Светислава Басари, постмодерністські біографії Мілети Продановича, жанрові ігри Сави Дам’янова тощо. Як спільні риси виокремлюються схильність до фантастики, іронічно-пародійний дискурс, включення візуальних елементів (особливо коміксу), метатекстуальність та інтертекстуальність тощо. Поетикальні засоби представників “молодої прози” висвітлюються також через звернення до критичних текстів А. Єркова, М. Пантича, Д. Станоєвича та автопоетичні тексти письменників, дуже добре обізнаних із теорією літератури та критикою.

Авторка досягла вагомих результатів, досліджуючи ставлення до жанру, який у творчості розглядуваних прозаїків підпорядкований формі (“в епіцентрі постмодерністського текстотворення перебувають проблеми *форми*, а не *жанру*” [2, 180]). Проаналізовано жанрофобію та жанрофагію письменників “молодої прози”, їхні експерименти із класичними та паралітературними гібридами, жанровими гібридами, *ad hoc* жанрами, інтержанровими моделями.

Жанрова палітра докладно висвітлюється крізь призму експліцитних назв, які найчастіше містяться в підзаголовках.

Переконливо витлумачено також ставлення сербських постмодерністів до історії. Їхні позиції пов'язуються з думкою Л. Хатчен про літературну фальсифікацію історії, про помилки, які письменники вносять у свої тексти про минуле. "Історія в романі – умовна, тому хронологічний порядок розвитку подій інколи дає 'збій'. Семантизм 'помилки' (зокрема анахронізмів) характерний для Кіша, Пекича, Павича, Петковича і є однією з особливостей постмодерністської репрезентації історичного матеріалу і наших знань про історію. <...> Зрештою, історія, сприйнята як текст, 'писаний слід', передбачає можливість 'граматичних помилок', 'описок' (*lapsus calami*)" [2, 207].

Багато сторінок монографії присвячено прозі Милорада Павича. До багатої літератури про "Хозарський словник" авторка додає нові висновки про взаємини книжки та знищеного словника, тлумачачи відношення між титульними сторінками. Густо насичена асоціаціями й пошуками способів писання та читання, проза М. Павича здобуває в особі А. Татаренко глибокого дослідника й інтерпретатора. На особливу увагу заслуговує відкриття нею моделі реконструкції зниклого рукопису Хозарського лексикону, тлумачення місця археологічної реконструкції в будівництві цього революційного твору,

а також виокремлення ще не завважених інтертекстуальних зв'язків. Іншим прозовим творам письменника теж відведено важливе місце в рецензованій книжці.

Розгляд дослідницею доробку епохи постмодернізму засвідчує нове бачення цього явища й указує на змінені поетикальні взірці як у постмодерністів, котрі починають вводити до своїх текстів нові прийоми, так і у творах письменників, що з'явилися на літературній сцені вже після завершення епохи домінації високого постмодернізму.

Дослідниця вільно володіє літературною теорією, західною і слов'янською, фахово використовує доробок літературних критиків, автопоетичні тексти письменників та реконструює іманентну поетику самих творів для глибинного читання тексту, зокрема в його численних інтертекстуальних зв'язках. А. Татаренко помічає в текстах приховані зв'язки, віддалені асоціації, типологічні паралелі, інновації у становленні літературної форми. Період постмодернізму дістав у монографії львівського літературознавця ґрунтовне історико-літературне висвітлення, сфокусоване передовсім на форми текстів і новаторство в оздобленні аналізованих творів. Наукові висновки авторки будуть цінними і для тих, хто вивчає літературу постмодернізму, і для дослідників сербської літератури, і для широких кіл читачів, які цікавляться сучасною літературою та культурою.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Татаренко А.* Место сусрета: огледи о српској прози. – Београд: Српски ПЕН центар = Serbian PEN Centre, 2008. – 179 с.
2. *Татаренко А.* Поетика форми в прозі постмодернізму: Досвід сербської літератури. – Львів: ПАІС, 2010. – 544 с.
3. *Tatarenko A.* U začaranom trouglu: Crnjanski-Kiš-Pekić: eseji i studije. – Zaječar: Matična biblioteka "Svetozar Marković", 2008. – 145 s.

Отримано 14 жовтня 2010 р.

Деян Айдачич
м. Київ

